

ÉLŐVÉ TENNI NYELVÜNK MÚLTJÁT AZ ISKOLAI NEVELÉSSSEL

SZENDE ALADÁR

Kitüntető feladata az anyanyelvi nevelés problémáinak megoldásán töprengő szaktanácsadónak az, hogy Benkő Loránd születésének hetvenedik évfordulója alkalmából megnyilatkozzék a magyar nyelvtörténet oktatása tárgyában. A középkor egyházi latinságából — amely feldajkálta a magyar írásbeliséget — hadd idézzem: „Vere dignum et iustum est, aequum et salutare” (= valóban méltó és igazságos, illő és üdvösséges), hogy az ünneptelt életművének szellemében néhány gondolatomat leírjam. Céloom csupán annak felmutatása, hogy mit jelent a felnövő nemzedék nyelvi tudatának megtöltése a történetiség gondolkörével.

Nyelvészeti és pedagógiai szempontból tanterveink megadják az alkalmat nyelvtörténeti ismeretek feldolgozására. Az általános iskolában — bár csupán „kiegészítő” anyagként — „Nyelvünk élete” címmel tankönyvi fejezet példás pedagógiai kezelésben tárgyalja nyelvünk eredetének, szóképzetbeli gyarapodásának, nyelvmlékeink sajátosságainak, sőt a nyelvújítás törekvéseinek tényeit (Takács Etel szerzőségét dicsérve). A középiskolában pedig már szervesebben épül bele a nyelvtörténeti stúdium két póluson is: az. I. osztály anyagában jeltani és rendszertani háttérrel jelenik meg a nyelvrokonság témája, a IV. osztályban pedig „Nyelvünk élete” címen bevezetés szerepel a nyelvtörténetbe, amely ősi örökségünktől kezdve mind a szóképzet, mind a nyelvtani rendszer fejlődését tárja föl, és a nyelvújítás koráig tárgyalja (s ezzel sajnos végezve is) a fejlődés menetét (Honti Mária és Jobbágyiné András Katalin tankönyvei szerint), olvasmányokkal és feladatokkal segítve és kielégítve a tanulók érdeklődését.

Anyanyelvünk múltjára irányított pedagógiai figyelmünk nem merül ki nyelvtörténeti ismeretek oktatásával. Mint ahogyan a nyelvtudomány — ha „csak” történeti is — nem korlátozza kutatásait csupán a diakroniára, az oktatás sem választhatja el mechanikusan a múltat és a jelent. Sőt időbeli korlátokon túllépve még a jövőre is kiterjesztheti (s ki is kell terjesztenie) nevelő hatásait. Nem hanyagolható el ugyanis az a mozgás, amelynek napjainkban tanúi vagyunk életében, és amely normatívákat módosíthat jelenünkben, kihat a nyelvhasználat jövőjére is.

Egy példa tegye elfogadhatóvá az időbeli egyetemességre vonatkozó álláspontomat. Ha tanítványaink megismerik ragrendszerünk történetét és névutóink keletkezés módját, s az utóbbiakra irányítjuk érdeklődésüket, akkor nemcsak a már lezártnak minősített részfolyamatokat kell tudomásul

venniük (például azt, hogy az *alapján* birtokos jeles + határozóragos szóalak a névutók szófaji kategóriájába tartozik), hanem azt is észre kell vettünk velük, hogy hasonló szerkezetű alakulatok ma is elindulnak (sőt már el is indultak) a névutóvá válás útján. A *következtében* az Ért.Sz.-ban névutói minősítést kapott (tehát regisztrálva van), a *köszönhetően* még az ÉrtKsz.-ban sem szerepel címszóként. Pedig már nemcsak elindult a névutósodás felé, hanem kezdi felvenni azt a szórendet, amely a főnevek elé helyezi. Olvasható, hallható ugyanis efféle szerkesztés is: „...*köszönhetően az újraegyesítésnek* (ti. a németnek), az NDK mentesül a VSZ-szel szembeni kötelezettségei alól” (elhangozott a rádió híresszefoglalójában 1990. IX. 26-án). Szokatlan szerkesztésmód ez, de aligha minősíthető elszigetelt tévedésnek vagy gondatlanságnak, inkább normabontó jelenségnek (netán szabályteremtő tendenciának).

Ami a példából a szaktanárra vonatkozik, az szemléleti értékű kíváncsi pedagógiai magatartását illetően (lám: az *illetően* itt már névutó, de még nincs annak minősítve szótárainkban). Önmagában és tanítványaiban a nyelvi éberséget kell kifejlesztenie; azt a magatartást, amely kitérít a nyelvi struktúra elfogadott és nyelvérzékké alakult, de lélektani korlátokat feszegető jelenségei iránt. Mert aki az iskolában megtanulta a vonatkozó névmás hagyományosan szabályos (normatív) használatát, annak el kell gondolkodnia a csoportokra visszautaló *aki* egyre gyakrabban hallható előfordulásán, vagy az *amely* alkalmazásán, amikor ez a névmás nem főnévvel megnevezett dologra vonatkozik, hanem a mellékmondatban közelebbről meg nem határozott dologra. Ha megtanulta, hogy a nyelv nyitott rendszer, a használatában ez kétségtelenül így van; de a nyelvi rendszernek tudományosan rögzített hálózatában legitimnek minősített köznyelvi szerkesztésmód „szabad” áthágása: vétség.

Említhetném a divatszavak áradatát, amely a nyelvi köztudat renyhesége miatt eluralkodik; az idegen szavak sznobságból eredő elszaporodását, mint jelét a hivalkodó félműveltségnek. Ez utóbbira jellemző példa a *tolerancia* főnév „ejtészváltozatainak” megjelenése. Tapasztalván, hogy a görög-latin eredetű idegen szavak használatában milyen sok hiba fordul elő, iskolai kísérletképpen a gimnáziumban beiktattunk néhány órás témát azzal a céllal, hogy a tanulók némi ismeretet szerezzenek a klasszikus régiség szóalkotási módjáról. Tettük ezt annak érdekében is, hogy a tantervekben határtalanul felszaporodott szaktárgyi szakszavak is némi történeti megvilágítást kaphassanak. Így az idegen szavak „érthetőkké” váltak, egyben pedig üzenetet kaptak a tanulók európai kultúránknak nyelviségben rögzült múltjáról.

Ízlésfejlesztéssel párosulnak a régiség jelenségeinek szépirodalmi művekben felidézett, stílushatás szándékával alkalmazott nyelvi formák. Ar-

chaizáló alkotásokban sokszor olyan stíluselemek elevenednek, amelyeknek forrása hajdani szótárakban és kódexirodalmunkban keresendő. Ady Endre történelmi felelősségtudatát hangsúlyozzák. Milyen ünnepélyessé válik nevezetes versének a sora egy régi szóalakkal: „Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan,/ Kicsi országom, példás alakban/ Te orcádra ütök.” Kodolányi János történelmi környezetet varázsol az Árpád-korra jellemző (és többször csak vélt) szavakkal. Márai Sándor a Halotti Beszéd szavaival köti össze régmúlt szövegrészekkel mai, tépelődő sorait. S az a tanár, aki nyelvemlékeinkben nemcsak szavak nyers jelentéseit keresi, hanem a középkor magyar nyelvi stílusformáit is tiszteli, Benkő Loránd könyvében bő anyagot találhat ahhoz, hogy élménnyé tegye szövegemlékeink kifejezőmódját (Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei).

A pedagógiai gyakorlat természetesen nem kezdheti studiális szinten a nyelvi fejlődéstörténet oktatását. Azt azonban megteheti, sőt meg kell tennie, hogy már a kisiskolások, sőt az óvodások korosztályát szemléleti szinten részesítse „előképzésben”. Azt jelenti a nevelésnek ez a szintje, hogy nyelvi tényekkel — és ezeknek csupán esetleges és szórványos magyarázatával — halmozza el a kisiskolásokat olyan módon, hogy emlékezeti tartalékukat növeli és ezzel alapozza meg a későbbi tudásanyagot — és egyben a hajlandóságot ezek befogadására. A nevelői céltudatosság tehát kellő alapot teremt a fejlettebb gondolkodás számára.

A korai gyermekkor emlékei szép számmal szervülhetnek bele a felnövő nemzedék nyelvi tudatába. A mesék *farkas*-a már az óvodában magyarázatra érdemes nyelvtörténeti adattá mélyülhet anélkül, hogy a tapadás néven ismert szótörténet elméletét érintenénk; tehát csak annyi válnék tudatossá, hogy ennek az állatnak neve szemet szűrő szervétől kapta nevét. Mellőzve — ami később a középiskolában nem tehető meg — a totemállatok körülíró megnevezésének kötelező egykori szokásából eredeztetését, csupán a látvány könnyen felfogható okával villanthatjuk föl a valamikori hitvilág elemét. Ha pedig olyan analógiával világítjuk meg az ősi természetértelmezést, mint a *szarvas* (állat) esete, már a régiség tudatformáló tényezőjét mozgósíthatjuk.

Ide vág egy maturandus pályadolgozatában olvasott vallomás a Rege a csodaszarvasról című közismert mondafeldolgozásról: „Nagy élményt jelentett eredetmondánk sajátos nyelvezete, mert visszavitt a múltba.” Ingerlő példa ez arra, hogyan változhat szemléletépítő tényezővé a nyelvi múlt számos adata, különösen az erre fogékony fiatalokban. Irodalmi múltunk tucatjával kínálják az adatokat tanárnak és tanulónak egyaránt a nyelvtörténet tanulmányozására. A múlt évben jelent meg az Aranyas Biblia betűhű kiadása, és mindjárt Mózes könyveinek kezdő mondataiban ott vannak a múlt idejű igealakok akkori (a 17. század végén élő) adatai: „Kezdetben *teremté*

Isten a' mennyet és a' földet. A' föld pedig *vala* ... pusztá, és setétség *vala* ... és az Urnak Lelke *táplálja vala* a' vizeket. ... Az után *mondta* az Isten: ..."

Visszaforgatva az időt nyolc évszázaddal, a Halotti Beszéd szövegéből afféle „minigrammatika” állítható össze. (Ilyen munkának tanúja is voltam, mégpedig egy szakmunkásképző iskolában.)

A tanár módszertani szabadsága lehetővé teszi hasznos alkalmak teremtesét tanulóinak mozgósítására, témánk jegyében. Amikor tanulmányi versenyekre készíti föl őket, olvasmányokkal és szakirodalommal támogathatja őket. Szakkört alakíthat nyelvtörténeti tanulmányok folytatására. Alternatív lehetőséget aknázhat ki; fakultatív témakörök közül történetieket dolgozhat ki. Hagyománymentésre szervezheti meg a tanulókat azzal, hogy — a helyi feltételek szerint — gyűjtést végeztet, s a felgyűlt adatokat etimológiai vizsgálatnak veti alá (például földrajzi nevek nyomán a nemzeti múlt egy-egy elemét hozhatja felszínre, a település név- és ragadványnévanyaga alapján társadalmi következtetéseket vonhat le). Ha pedig neves nyelv tudósok működtek városukban, ezek életrajzi adatait kutathatják föl és működését akár kiadvánnyal is megünnepelehetik. Hálás terület — egyben hagyománymentő tevékenység nyelvjárási anyag gyűjtése (milyen sok történeti jelenség bukkanhat föl eközben!). Stb.

Soraim papírra vetése közben OKTV-dolgozatokat bírálok. A következőt olvasom az „Anyanyelvi életrajzom” című pályamunkák egyikében: „A közmondásokat és szólásokat különösen nyelvi leleményükért, játékoságukért, szemléletességükért kedvelem. De különösen akkor váltak érdekessé számomra, amikor egy-egy szólás eredetét is megismertem.” Nem az egyetlen megnyilatkozás ez a pályamunkákban. Megannyi figyelmeztetés a tanár számára, aki — erről éppen Benkő Loránd beszélt az 1990. évi egri anyanyelv-oktatási napokon — az oktatás kulcsembere!

A fentiekkel azt a kossuthi gondolatot kívánom képviselni, amely szerint az a nép, amely nem ismeri múltját, nem tervezheti meg jövőjét sem. Minden ember — legalább egy emberöltő időtartamáig — a nemzet történetével együtt a nyelvtörténet egy szakaszát is átéli. Nem közömbös, hogy milyen nyelvi tudattal fejt ki tevékenységét, hiszen egyéni és társadalmi tevékenysége gondolati (egyben tehát nyelvi) képességeinek színvonala alapján minősül hasznosnak vagy éppen jelentősnek.